

Анонімно чи відкрито? Як рецензувати наукові статті?

БЮЛЕТЕНЬ «АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ»
Випуск № 28 || Листопад 2022 року

НАУКОВЕ РЕЦЕНЗУВАННЯ (англ. academic peer review) — це процес, за допомогою якого рукопис, що містить результати наукового дослідження, оцінюється незалежними дослідниками, які мають відповідну кваліфікацію та здатні оцінити новизну, обґрунтованість і значущість представлених результатів^[1]. Процес рецензування допомагає авторам покращити свої рукописи, а редакторам — вирішити, чи варто публікувати ці результати досліджень. Після успішного проходження рецензування рукопис публікується, й це стає одним із ключових показників роботи дослідника.

КРИЗА ТРАДИЦІЙНОГО РЕЦЕНЗУВАННЯ

Попри те що науковці з давніх давен звертаються до своїх колег із проханням оцінити рукописи і надати поради щодо них, рецензування як невід’ємний формальний процес наукової публікації утвердилось порівняно недавно — у другій половині XX століття. Наприклад, відомий журнал «Nature» запровадив рецензування лише в 1967 році.

Різні наукові журнали використовують різні типи рецензування, кожен із яких має свої переваги й недоліки. До основних типів традиційного рецензування належать так зване одинарне сліпе рецензування, коли рецензенти знають імена авторів, проте автори не знають, хто рецензував їхній рукопис, і подвійне сліпе, коли рецензенти не знають імен авторів, а автори не знають імен рецензентів.

Сьогодні рецензування є наріжним каменем наукової комунікації, а здатність редакції гарантувати здійснення якісної перевірки роботи із залученням найкращих експертів є запорукою наукової впливовості видання. Та попри це, процес рецензування далеко не ідеальний, і вчені часто скаржаться, що він триває занадто довго, що часто рецензування є непослідовним і неефективним, а рецензентам не завжди вдається виявляти помилки в рукописах і надавати слушні поради для покращення аргументів дослідників.

Одна з основних причин сучасної кризи традиційного рецензування криється в тому, що вчені рецензують рукописи на волонтерських засадах і не отримують за цю важку та клопітку роботу ані грошей, ані визнання. Цей брак винагород призводить до того, що частина науковців втрачає мотивацію сумлінно виконувати ці завдання або взагалі відмовляється рецензувати рукописи інших вчених, а натомість прагне витратити свій час та зусилля на публікацію якомога більшої кількості власних робіт.

Відповідно, редакторам журналів непросто забезпечити проведення якісного рецензування, адже кожен рукопис потребує залучення до процесу відразу кількох відповідних незалежних експертів, у той час коли охочих рецензувати рукописи значно менше, аніж тих, хто прагне їх опублікувати.

Наприклад, переважна більшість вітчизняних наукових журналів публікують статті українською мовою, відповідно, прорецензувати ці рукописи можуть лише науковці, які володіють українською мовою. З огляду на кількість фахових видань України, українським вченим потрібно щороку рецензувати десятки тисяч тільки україномовних рукописів. Але при цьому в Україні відсутні будь-які ініціативи щодо винагородження роботи рецензентів, і було б доречно, якби зусилля українських учених, витрачені на наукове рецензування рукописів, належно оцінювались на національному та інституційному рівнях.

Через ці проблеми в науковому рецензуванні, у світі суттєво зросла кількість фальшивих рецензій, фейкових рецензентів, неправдивих редакторських заяв про проведення рецензування, прихованих конфліктів інтересів, коли приватні інтереси рецензентів конкурують з їхніми обов’язками перед науковою спільнотою (через фінансові мотиви, академічні зобов’язання, особисті відносини, політичні чи релігійні переконання, інституційну належність).

У відповідь на ці кризові явища в академічній спільноті все частіше почали лунати заклики до відмови від традиційних типів рецензування на користь відкритого рецензування — розкриття осіб рецензентів та відкритої публікації текстів рецензій, які підтверджуватимуть, що перевірка роботи справді проводилась.

ВІДКРИТА НАУКА І РЕЦЕНЗУВАННЯ

ВІДКРИТЕ РЕЦЕНЗУВАННЯ (англ. open peer review) — це парасольковий термін для набору засобів адаптації різних типів рецензування до цілей відкритої науки. Воно має на меті зробити процес рецензування кращим та справедливішим завдяки таким складовим:

- неанонімність: автори та рецензенти знають імена одне одного;
- відкриті звіти: рецензії відкрито публікуються поруч із відповідною статтею;
- відкрита участь: будь-який член наукової спільноти може зробити свій внесок у рецензування;

- відкрита взаємодія: заохочується безпосереднє взаємне обговорення рукопису між авторами та рецензентами;
- відкрите попереднє рецензування рукописів: рецензування препринтів, що доступні у відкритих репозитаріях, таких, наприклад, як arXiv;
- відкрите коментування фінальної версії: рецензування або коментування остаточної версії рукопису;
- відкриті платформи («незалежне рецензування»): рецензування проводиться іншою організацією, а не редакцією журналу.

Усі ці засоби можна довільно поєднувати (однак це не обов'язково), і навіть використавши лише один з цих засобів, видавець може стверджувати, що застосовує Open Peer Review^[2].

Донедавна найбільше відкритих рецензій були доступні у спеціалізованому сервісі для рецензентів «Publons». У серпні 2022 року «Publons» було повністю інтегровано з Web of Science, і всі відкриті рецензії перенесено на цю платформу.

Відкрите рецензування успішно використовують такі видавці, як «BioMed Central», BMJ Group, «Copernicus Publications», EMBO, «Frontiers», MDPI, «Nature Research», журнали «eLife», PLOS, «PeerJ».

Крім того, окремі пілотні проєкти щодо використання відкритого рецензування сьогодні існують практично у всіх великих наукових видавців^[3]. Згідно з Каталогом журналів відкритого доступу^[4], де представлено 423 українські журнали, редакції лише двох із них («Техніко-технологічні аспекти розвитку та випробування нової техніки і технологій для сільського господарства України» й «Проблеми безперервної географічної освіти і картографії») пропонують опцію відкритого рецензування своїм авторам.

Також цього року започатковано ініціативу «Publish Your Reviews»^[5], що закликає рецензентів публікувати свої звіти про рецензування поряд із препринтами прорецензованих робіт. Ініціатива передбачає публікацію звітів на спеціальних платформах для відкритого рецензування (як-от Qeios^[6], PREreview^[7] або ScienceOpen^[8]), де кожна рецензія отримує власний DOI та ліцензію, що спрощує цитування та повторне використання рецензій, а автори препринтів зможуть оперативно відповідати на отримані поради чи зауваження.

ПРИСЯГА РЕЦЕНЗЕНТА

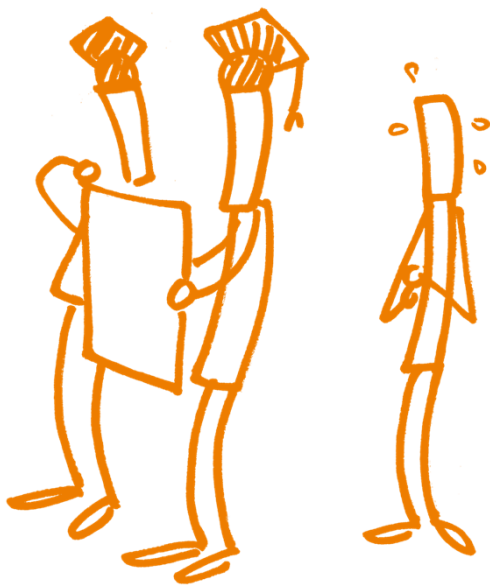
Біолог Базз Баум з Університетського коледжу Лондона розробив Присягу рецензента, яка повинна допомагати молодим дослідникам, котрі вперше пробують свої сили в рецензуванні наукових статей^[9]:

- ① Я рецензуватиму роботи так, як я б хотів, щоб рецензували мої роботи.
- ② Я прочитаю роботу уважно, своєчасно і, якщо необхідно, запропоную авторам способи її виправлення та вдосконалення, зосереджуючись на конкретних аспектах дослідження, які я вважаю критично важливими для вирішення перед публікацією.
- ③ Я рецензуватиму кожну роботу, не намагаючись змінити її фокусу, і не наполягатиму на тому, щоб автори використовували методи, які б я використав, або проводили експеримент, який би я виконав на їхньому місці.
- ④ Я рецензуватиму з розумінням того, що кожна корисна стаття — це маленький крок уперед, а справжній вплив роботи можна буде оцінити лише з плином часу. Я працюватиму над тим, щоб важливі статті потрапляли до журналів, які читає відповідна аудиторія.
- ⑤ Я слідкуватиму, щоб твердження базувалися на даних. В іншому випадку я попрошу авторів переглянути свої твердження або надати нові дані для їх підтвердження. Якщо твердження не підтверджуються даними та/або якщо дані мають недоліки, я рекомендуватиму відхилити такий рукопис.
- ⑥ Я не рекомендуватиму рецензувати рукописи, які, на мою думку, вимагатимуть значної (понад 3 місяці) додаткової роботи або які потребуватимуть валідації ключової гіпотези перед публікацією.
- ⑦ Я прагнутиму бути конструктивним, навіть коли рекомендуватиму відхилити рукопис. Я прагнутиму бути неупередженим, ніколи не буду грубим чи зверхнім і не робитиму особистих зауважень про авторів.
- ⑧ Я чітко поясню межі мого досвіду. Я не рекомендуватиму відхилити ту саму статтю в кількох журналах (за винятком випадків потенційного шахрайства), оскільки авторам буде корисно дізнатися широкий спектр думок різних рецензентів.
- ⑨ Я буду готовий обговорити свою оцінку з іншими рецензентами та редактором. Я повідомлю редактора, якщо запідозрю шахрайство.
- ⑩ Я розглядатиму всю інформацію в рукописі, який я рецензую, як конфіденційну. Я не дозволю своєму колективу використовувати дані з рукопису, який ми рецензували. Я ніколи ні з ким не ділитимусь рукописом, який я рецензую, за винятком вказаних осіб, які допомагали проводити рецензування.

ВІДКРИТЕ РЕЦЕНЗУВАННЯ: *PRO ET CONTRA*

ПУБЛІКАЦІЯ РЕЦЕНЗІЙ КОРИСНА для оперативного обговорення результатів, яке, своєю чергою, дозволяє швидше виявляти перспективні дослідження або ж, навпаки, вказувати на недоліки та своєчасно застерігати спільноту від використання хибних результатів дослідження. Це є особливо цінним, наприклад, у галузі медицини, де така оперативність може буквально врятувати людські життя. Крім того, відкрита публікація дозволяє повторно використовувати рецензії й таким чином зменшувати навантаження на редакторів і рецензентів. Також це дозволяє продемонструвати широкій громадськості всю складність і важливість роботи рецензента.

Водночас активісти, які пропонують скасувати анонімність рецензування, сподіваються, що такий крок убереже вчених від нечесних рецензентів, які надають несправедливі негативні рецензії на роботи своїх конкурентів, і захистить науку від шахрайства, коли за попередньою змовою вчені порушують етичні норми й пишуть одне одному фальшиві позитивні рецензії.

Однак анонімність часто слугує захистом для рецензентів. Навіть обгрунтовану критику роботи інколи можна витлумачити як акт агресії, вона здатна викликати неадекватну реакцію з боку авторів рецензованого рукопису. Тому сьогодні багато рецензентів-науковців не проти відкритого представлення текстів рецензій, але при цьому вони бажають зберегти свою анонімність^[10].

Таким чином, відкрите рецензування — це не чарівна паличка, що врятує сучасну науку від усіх проблем, які мають місце у традиційному рецензуванні. Відкриті рецензії також можна підробляти, і сам лише факт відкритості не гарантує, що рецензія є справжньою та якісною. В інтернеті можна знайти достатньо прикладів фейкових надпродуктивних рецензентів та відкритих текстів рецензій сумнівної якості.

Потрібно пам'ятати, що незалежно від того, який з багатьох типів рецензування обирає науковий журнал, якість та суворість цього процесу залежить насамперед від залученості до нього наукової спільноти, яка повинна вимагати від усіх учасників наукової комунікації відповідальної та етичної поведінки.

ДЕКІЛЬКА ПОРАД РЕЦЕНЗЕНТАМ

ЄЛЕНА АЛЕКСИЧ РАЗОМ з КОЛЕГАМИ розробила Присягу рецензента відкритої науки, яка містить рекомендацій щодо рецензування, а також описує, як провести його таким чином, щоб забезпечити прозорість та відтворюваність наукових досліджень^[11].

- ✓ Я працюватиму разом з вами, щоб допомогти покращити ваше дослідження, оскільки вважаю, що рецензування повинно бути відкритим процесом підтримки та співпраці. Тому я підпишу свою рецензію та вкажу своє ім'я.
- ✓ Перш ніж рецензувати, я переконаюся, що маю все необхідне (необроблені дані, детальні методи/протоколи тощо) для проведення повного незалежного оцінювання.
- ✓ Я заохочуватиму використання та, якщо необхідно, даватиму поради щодо найкращих практик відкритої науки у моїй галузі, які допоможуть забезпечити прозорість, відтворюваність, повторне використання та добросовісність ваших досліджень.
- ✓ Я перевірю, чи всі дані та програмний код відповідають тексту, чи всі постійні ідентифікатори та номери доступу правильні та їх коректно процитовано, а також що всі представлені моделі архівовано, вони містять посилання та є доступними.
- ✓ Я перевірю, щоб усі дані, програмний код та допоміжна документація, які лежать в основі опублікованої концепції, були доступні таким чином, щоб гарантувати до них довгостроковий та необмежений доступ.
- ✓ За необхідності я буду консультувати, як покращити прозорість та доступність (щодо матеріалів і методології, доступу до даних і коду, версій, алгоритмів, параметрів програмного забезпечення та стандартів), з розумінням того, що дотримання найкращих практик відкритої науки може вимагати від авторів додаткових зусиль.
- ✓ Я підтримуватиму інших у написанні відкритих рецензій, коли це буде доречно.
- ✓ Я відмовлюся від рецензування, якщо виявлю, що я невідповідний рецензент (через мій досвід або через мої контакти з авторами роботи). При цьому я надам редакторам журналу чесну оцінку цих питань і відкрито поясню, як я прийшов до цього рішення, щоб можна було знайти альтернативних рецензентів.

РЕЦЕНЗУВАННЯ У НАУКОВОМУ ЖУРНАЛІ

У Посібнику для редакторів наукових журналів від Міжнародної мережі розвитку науки та політики (INASP) редакціям насамперед радять обрати той тип рецензування, що найкраще підходить для їхнього журналу, враховуючи інтереси наукової спільноти, для якої видаватиметься журнал^[12]. Також, що надзвичайно важливо, редакція повинна розуміти, як вона керуватиме процесом рецензування. Редакції слід визначити, які типи рукописів журнал рецензуватиме, хто обиратиме рецензентів (редактор чи редколегія), якою буде оптимальна кількість рецензентів для рецензування статті, скільки часу матимуть рецензенти для роботи з рукописом, хто в редакції відповідатиме за ведення бази рецензентів та за підтримку зворотного зв'язку з ними, а також затвердити шаблон листа-запрошення до рецензентів.

Процес рецензування слід чітко описати на веб-сайті журналу та в інструкціях для авторів і рецензентів.

Якщо у вашому університеті ви причетні до видання журналу, редакційна колегія якого вирішила запропонувати своїм авторам, читачам та рецензентам опцію відкритого рецензування, то насамперед потрібно узгодити, які саме відкриті засоби буде використано: відкриті анонімні чи неанонімні звіти про рецензування, відкрите коментування тощо.

Запросіть потенційних рецензентів до співпраці ще до надсилання їм рукописів для рецензування та дізнайтеся, як вони ставляться до запропонованої моделі рецензування. Якщо попередні відгуки покажуть, що вчені здебільшого відмовляються рецензувати рукописи саме через обраний редакцією тип рецензування, то очевидно, що варто змінити цей тип на більш відповідний.

Пам'ятайте, що незалежно від обраного типу рецензування, остаточне рішення щодо публікації рукопису приймає редакція журналу (головний редактор або призначений редактор), а рецензенти лише надають рекомендації.

Якщо ви є автором, який подає рукопис на розгляд до журналу з відкритим рецензуванням, щоб підтримати ідеали відкритої науки, то ви повинні бути готовими, що рецензенти можуть відкрито вказати не лише на сильні, а й на слабкі сторони вашої роботи.

Якщо ж ви погодилися відкрито прорецензувати рукопис, то переконайтеся, що всі ваші коментарі та поради авторам є коректними, рівень англійської мови є прийнятним і що ця відкрита рецензія сприятиме конструктивній дискусії та піде на користь вашому науковому іміджу. ■

1. COPE Discussion document: Who "owns" peer reviews (2017). URL: <https://doi.org/10.24318/rouP8ld4>
2. Ross-Hellauer, T. (2017). What is open peer review? A systematic review. *F1000Research*, 6, 588. DOI:10.12688/f1000research.11369.2
3. Teixeira da Silva, J.A., Nazarovets, S. (2022). The Role of Publons in the Context of Open Peer Review. *Publishing Research Quarterly*. DOI:10.1007/s12109-022-09914-0.
4. URL: <https://cutt.ly/EM2PjQx>
5. URL: <https://asapbio.org/publishyourreviews>
6. URL: <https://www.qeios.com/teaser>
7. URL: <https://prereview.org/>
8. URL: <https://www.scienceopen.com/>
9. Baum, B. (2019). Reviewing papers as you would like your papers to be reviewed. *Molecular Biology of the Cell*, 30(25), 3013—3014. DOI:10.1091/mbc.E19-05-0273.
10. Thelwall, M. (2022). Journal and disciplinary variations in academic open peer review anonymity, outcomes, and length. *Journal of Librarianship and Information Science*. DOI:10.1177/09610006221079345.
11. Aleksic, J., Alexa, A., Attwood, T. K., Chue Hong, N., Dahlö, M., Davey, R., et al. (2015). An Open Science Peer Review Oath. *F1000Research*, 3, 271. DOI:10.12688/f1000research.5686.2.
12. Smart, P. (2018). Handbook for Journal Editors. INASP. URL: <https://www.inasp.info/editorshandbook>

АВТОР ТЕКСТУ: СЕРГІЙ НАЗАРОВЕЦЬ

ЛІТЕРАТУРНА РЕДАКТОРКА: СВІТЛАНА ГЛУЩИК

ВЕРСТКА: ЄВГЕН НІКОЛАЄВ

В ОФОРМЛЕННІ БЮЛЕТЕНЯ ВИКОРИСТАНО ІКОНКУ REFERENCES BY CREATIVE STALL, ОДЕРЖАНУ НА СЕРВІСІ THE NOUN PROJECT, ТА ІЛЮСТРАЦІЮ З OPEN SCIENCE TRAINING HANDBOOK.

ПУБЛІКАЦІЯ ВИДАНА В МЕЖАХ ІНІЦІАТИВИ З РОЗВИТКУ АНАЛІТИЧНИХ ЦЕНТРІВ В УКРАЇНІ, ЯКУ ВИКОНУЄ МІЖНАРОДНИЙ ФОНД «ВІДРОДЖЕННЯ» У ПАРТНЕРСТВІ З ІНІЦІАТИВОЮ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА ДЛЯ ЄВРОПИ (OSIFE) ЗА ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ ПОСОЛЬСТВА ШВЕЦІЇ В УКРАЇНІ.

ДУМКИ ТА ПОЗИЦІЇ, ВИКЛАДЕНІ У ЦЬЙ ПУБЛІКАЦІЇ, Є ПОЗИЦІЄЮ АВТОРІВ ТА НЕ ОБОВ'ЯЗКОВО ВІДОБРАЖАЮТЬ ПОЗИЦІЮ ПОСОЛЬСТВА ШВЕЦІЇ В УКРАЇНІ, МІЖНАРОДНОГО ФОНДУ «ВІДРОДЖЕННЯ» ТА ІНІЦІАТИВИ ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА ДЛЯ ЄВРОПИ (OSIFE).

Ця публікація поширюється на умовах ліцензії CREATIVE COMMONS: ІЗ ЗАЗНАЧЕННЯМ АВТОРСТВА — НЕКОМЕРЦІЙНА — ПОШИРЕННЯ НА ТИХ САМИХ УМОВАХ 4.0 МІЖНАРОДНА (CC BY-NC-SA 4.0)